

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Топчія Василя Васильовича на дисертацію Байдика Олександра Анатолійовича «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузі знань 08 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність дисертаційного дослідження Байдика Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» не викликає сумнівів і зумовлена комплексом об'єктивних чинників, серед яких визначальними є запровадження правового режиму воєнного стану, істотне зростання кількості кримінальних проваджень за статтею 111 Кримінального кодексу України, а також необхідність забезпечення ефективної реалізації конституційного права особи на професійну правничу допомогу в умовах підвищених процесуальних ризиків.

Як справедливо зазначає дисертант у вступі до роботи, до 2014 року кримінальні провадження за обвинуваченням у державній зраді порушували зрідка. Після початку збройної агресії російської федерації ситуація кардинально змінилася. Якщо 2013 року до суду не було скеровано жодного обвинувального акта за ст. 111 КК України, то 2014 року їх було 8, 2015 року – 7, а 2016 року – уже 50. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року кількість таких проваджень обчислюється тисячами. За офіційними даними, наведеними у дисертації, станом на травень 2026 року розслідували 3012 кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки, з яких 2004 стосувалися державної зради, 795 –

колабораційної діяльності, 54 – пособництва державі-агресору. Саме така безпрецедентна кількість кримінальних проваджень актуалізувала питання ефективності забезпечення права на захист у справах цієї категорії.

У провадженнях про державну зраду особливої ваги набувають питання допуску захисника до державної таємниці, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів, а також особливості здійснення спеціального кримінального провадження (*in absentia*). У таких умовах захисник є ключовим процесуальним суб'єктом, що має забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та правами підозрюваного чи обвинуваченого. Практика досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про державну зраду засвідчує наявність низки системних проблем, що негативно позначаються на реалізації права на захист: недотримання розумних строків, безпідставне продовження строків тримання під вартою, формальне повідомлення про підозру, порушення спеціального порядку повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, ненадання стороні захисту повного доступу до матеріалів кримінального провадження після завершення досудового розслідування.

Під час підготовки дисертаційного дослідження автором було проведено анкетування адвокатів, прокурорів, слідчих і суддів. Результати засвідчили наявність суттєвих проблем: лише 6,3 % респондентів цілком розуміють специфіку особливого процесуального режиму в провадженнях цієї категорії, а 15,5 % достатньо чітко усвідомлюють зміст посиленої гарантійної функції захисника. Майже половина опитаних (49,7 %) вважають необхідним внесення змін до кримінального процесуального законодавства. Більшість (68,2 %) поділяють необхідність удосконалення спеціальних процесуальних гарантій діяльності захисника. Найпроблемнішими аспектами визначено складність доступу до матеріалів, що містять державну таємницю (25,8 %), проблеми відкриття та перевірки матеріалів НСРД (19,6 %).

Відсутність у вітчизняній юридичній науці комплексних монографічних праць, присвячених процесуальному статусу та діяльності

захисника саме у цій категорії кримінальних проваджень з урахуванням специфіки воєнного стану, зумовлює науково-практичну потребу у формуванні цілісної концепції реалізації права на захист. Обрана тема безпосередньо кореспондує пріоритетним напрямам наукових досліджень у сфері кримінального процесу та криміналістики, а також завданням, визначеним стратегічними документами у галузі національної безпеки та реформування органів правопорядку. Дисертація виконана відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326), а також Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2025–2029 роки.

З огляду на викладене, актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Дисертаційна робота виконана на високому науково-методичному рівні. Здобувач продемонстрував глибоке володіння теоретичними джерелами, законодавчим матеріалом і правозастосовною практикою. Дослідження базується на системному застосуванні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечило належний рівень аргументації положень, які виносяться на захист.

Основні результати дослідження з достатньою повнотою відображені у наукових публікаціях здобувача. За темою дисертації опубліковано вісім

статей у фахових виданнях з юридичних наук, включених до переліку, затвердженого Міністерством освіти і науки України: «Вісник кримінального судочинства» (2021, 2022, 2023, 2024, 2025 pp.), «Право і суспільство» (2024), «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»» (2026), а також тези доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах. Публікації повністю розкривають основні положення дисертації та пройшли відповідну апробацію. Особливо варто відзначити статті, присвячені участі захисника під час повідомлення про підозру, процесуальному статусу захисника у провадженнях про державну зраду, криміналістичним засадам реалізації функції захисту, процесуальним діям захисника у підготовчому провадженні, а також проблемним аспектам спеціального досудового розслідування (*in absentia*).

Апробація результатів роботи здійснена на належному науковому рівні. Основні висновки та пропозиції були представлені на круглих столах та міжнародних конференціях, зокрема «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду: проблемні питання» (Київ, 2022), «Ensuring the Right to Defence in Absentia Proceedings under Martial Law: Ukrainian Challenges and European Standards» (Харків, 2023), «Гарантії прав адвоката-захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду в умовах воєнного стану» (Київ, 2024). Це свідчить про належну апробацію наукових положень та їх обговорення у фаховому середовищі.

Таким чином, дисертаційне дослідження Байдика О. А. виконане на високому науково-методичному та методологічному рівнях. Результати і положення дисертації, які виносяться на захист, відповідають вимогам, що ставляться до робіт на здобуття ступеня доктора філософії, є логічними та обґрунтованими, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в

опублікованих працях. Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вона є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням процесуального статусу, функцій та діяльності захисника у кримінальних провадженнях про державну зраду, виконаним з урахуванням умов воєнного стану, практики застосування спеціального кримінального провадження (*in absentia*), використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів, що містять державну таємницю, цифрових доказів та сучасних криміналістичних підходів.

До найбільш вагомих результатів, що мають ознаки наукової новизни, належать:

- формування цілісної наукової концепції реалізації права на захист у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України з урахуванням особливостей спеціального провадження, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, цифрових доказів та матеріалів, що містять державну таємницю;

- обґрунтування загальної, спеціальної та гарантійно-компенсаторної складових процесуального статусу захисника у зазначеній категорії справ. Автор уперше в українській кримінальній процесуальній доктрині обґрунтовує концепцію посиленого гарантійно-компенсаторного характеру процесуального статусу захисника, відповідно до якої в умовах воєнного стану адвокат виконує не лише функцію захисту від обвинувачення, а й функцію забезпечення процесуального балансу між інтересами держави та правами людини;

- розроблення криміналістичних засад реалізації функції захисту, зокрема класифікації захисних версій на фактичні, правові, доказові та процесуальні, а також трирівневої (правовий, технічний, змістовий) моделі перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій стороною захисту;

- обґрунтування необхідності розмежування формальної та фактичної підозри, а також доцільності забезпечення права на захист із моменту фактичного кримінального переслідування особи. Автор переконливо

доводить, що повідомлення про підозру у справах про державну зраду повинно відповідати підвищеним вимогам щодо конкретизації фактичних обставин і змісту обвинувачення;

– формулювання конкретних змін і доповнень до норм Кримінального процесуального кодексу України, спрямованих на посилення гарантій права на захист, у тому числі щодо доступу до матеріалів, що містять державну таємницю, перевірки результатів НСРД, спеціального кримінального провадження та судового контролю за обмеженням процесуальних прав сторони захисту.

Положення, які виносяться на захист, повною мірою відображені в опублікованих працях здобувача. Публікації повністю перекривають і вирішують завдання, що були поставлені в дисертаційному дослідженні.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується належною теоретичною та емпіричною базою дослідження, критичним аналізом наукових джерел, узагальненням законодавства та матеріалів правозастосовної практики. Теоретичну базу дисертації становлять 271 найменування наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі кримінального процесу, доказового права, криміналістики та суміжних галузей юридичної науки (праці С. Є. Абламського, О. М. Баганця, А. М. Бірюкової, Н. В. Борзих, Ю. М. Грошевого, І. В. Гловюк, В. О. Гринюка, О. В. Капліної, Т. Б. Вільчик, В. Т. Нора, В. О. Попелюшка, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Старенького, О. Ю. Татарова, В. Тertiшника, Л. Д. Удалової, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін.).

Емпіричну основу формують рішення Європейського суду з прав людини (зокрема *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, *Jasper v. the United Kingdom*, *Moiseyev v. Russia*, *Salduz v. Turkey*, *Leas v. Estonia*, *Doorson v. the*

Netherlands, Edwards and Lewis v. the United Kingdom, Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom та ін.), рішення Верховного Суду, матеріали узагальнення судової практики, а також результати анкетування адвокатів, суддів, прокурорів, слідчих та науково-педагогічних працівників (Додатки А, Б).

Особливо цінним є проведене дисертантом анкетування, результати якого істотно підвищують наукову цінність дослідження. Зокрема, лише 13,6 % респондентів вважають можливості захисника щодо отримання та використання доказів достатніми, тоді як майже 74 % вказують на істотні обмеження. 49,7 % опитаних вважають необхідним законодавче закріплення поняття «фактичної підозри». 68,2 % поділяють необхідність удосконалення спеціальних процесуальних гарантій діяльності захисника. Найпроблемнішими аспектами респонденти визначили складність доступу до матеріалів, що містять державну таємницю (25,8 %), проблеми відкриття та перевірки матеріалів НСРД (19,6 %). Такі дані роблять висновки автора більш доказовими та релевантними.

Автор послідовно і логічно аргументує свої позиції. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства є аргументованими, мають практичну спрямованість і можуть бути використані у правотворчій діяльності. Юридична аргументація сформульованих наукових положень та рекомендацій свідчить про високу правову культуру здобувача, точність, об'єктивність та змістовність висновків.

Оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності, рівень виконання поставленого наукового завдання. Здобувач продемонстрував належне оволодіння методологією наукового дослідження. У роботі системно застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-структурний, статистичний, соціологічний, історико-правовий та інші методи пізнання, що забезпечило комплексний підхід до

вирішення поставлених наукових завдань і формулювання обґрунтованих висновків.

Завдання дисертації є конкретними, чітко структурованими та логічно взаємопов'язаними. Кожне з них безпосередньо кореспондує визначеній меті дослідження і спрямоване на її досягнення. Вони характеризуються науковою новизною та практичною значущістю. Об'єкт і предмет дослідження визначено коректно. Об'єктом обґрунтовано визначено суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації права на захист і здійснення захисником професійної діяльності у кримінальних провадженнях про державну зраду. Предмет дослідження – «захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду» – чітко окреслює ту частину об'єкта, на яку спрямовано науковий аналіз.

Поставлене наукове завдання виконано на високому методологічному рівні, що свідчить про успішне оволодіння компетенціями, необхідними для досягнення рівня доктора філософії, та повністю виконане наукове завдання.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичні положення та практичні рекомендації дисертації мають суттєве значення для подальшого розвитку науки кримінального процесу та криміналістики. Результати дослідження можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – під час подальшого дослідження проблем реалізації права на захист у кримінальних провадженнях про злочини проти основ національної безпеки, а також криміналістичного забезпечення діяльності захисника;

- правозастосовній діяльності адвокатури – під час здійснення захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду, зокрема при роботі з цифровими доказами, результатами НСРД та матеріалами, що містять державну таємницю;

– правозастосовній діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування – під час підготовки методичних рекомендацій з питань забезпечення права на захист у провадженнях цієї категорії;

– освітньому процесі – під час написання підручників, навчальних посібників, підготовки лекцій та проведення занять з кримінального процесу, криміналістики, адвокатури;

– правотворчій діяльності – під час підготовки змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Впровадження результатів у практичну діяльність адвокатури та наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ підтверджується відповідними актами.

Оцінка змісту дисертації, її відповідності темі та завершеності в цілому. Дисертація є завершеною науковою працею. Її структура логічно побудована, відповідає меті та завданням дослідження. Зміст роботи повністю відповідає заявленій темі. Автор послідовно розкриває теоретико-правові та криміналістичні засади участі захисника, особливості його діяльності на стадії досудового розслідування, у підготовчому судовому провадженні, під час судового розгляду та на стадіях перегляду судових рішень.

У першому розділі «Теоретико-правові та криміналістичні засади участі захисника в кримінальних провадженнях про державну зраду» (с. 26–85) дисертант ґрунтовно проаналізував стан наукового розроблення проблеми, виокремив основні наукові напрями, пов’язані з кримінальними провадженнями про державну зраду, та обґрунтував необхідність інтеграції кримінального процесуального і криміналістичного підходів. Особливо цінним є обґрунтування концепції посиленого гарантійно-компенсаторного характеру процесуального статусу захисника. Автор переконливо показує, що в умовах воєнного стану, широкого застосування негласних слідчих (розшукових) дій та режиму державної таємниці адвокат виконує не лише

функцію захисту від обвинувачення, а й функцію забезпечення процесуального балансу між інтересами держави та правами людини. Криміналістичні засади реалізації функції захисту розкрито з належною глибиною. Запропонована класифікація захисних версій (фактичні, правові, доказові, процесуальні) та трирівнева модель перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій становлять вагомий внесок у теорію криміналістичного забезпечення захисту. Автор обґрунтовано наголошує на необхідності розширення доказових можливостей сторони захисту, у тому числі шляхом запровадження інституту адвокатського розслідування.

Другий розділ «Захисник під час досудового розслідування злочинів про державну зраду» (с. 86–136) присвячено діяльності захисника на стадії досудового розслідування. Особливої уваги заслуговує аналіз участі захисника під час повідомлення про підозру. Дисертант слушно виділяє формальну та фактичну природу підозри і обґрунтовує, що саме фактична підозра має слугувати відправною точкою для виникнення мінімальних гарантій права на захист. Класифікація напрямів діяльності захисника на цьому етапі (перевірка фактичної обґрунтованості підозри, аналіз правової кваліфікації, оцінка змісту повідомлення, забезпечення процесуальних прав, формування первинної захисної позиції) має як теоретичну, так і практичну цінність. Автор переконливо показує, що повідомлення про підозру у справах про державну зраду повинно відповідати підвищеному стандарту конкретизації.

У третьому розділі «Захисник у судовому провадженні та під час перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях про державну зраду» (с. 137–208) послідовно досліджено участь захисника у підготовчому судовому провадженні, під час судового розгляду, а також на стадіях апеляційного, касаційного та екстраординарного перегляду. Автор обґрунтовано встановлює, що підготовче судове провадження має виконувати самотійну гарантійну функцію та виступати процесуальним фільтром між досудовим розслідуванням і судовим розглядом. Особливу

увагу приділено питанням допустимості доказів, процесуальній доброчесності доказування, використанню результатів НСРД, цифрових доказів, застосуванню спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого.

Загалом зміст дисертації свідчить про високий рівень наукової зрілості здобувача та його здатність до комплексного аналізу складних процесуальних і криміналістичних проблем. Висновки роботи кореспондують поставленим завданням і отриманим результатам. Дисертація є цілісною, завершеною науковою працею.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати рекомендуються для використання у науковій діяльності, освітньому процесі закладів вищої освіти юридичного профілю, практичній діяльності адвокатів, суддів, прокурорів, а також під час підготовки змін до кримінального процесуального законодавства України, зокрема щодо:

- уточнення моменту виникнення права на захист (законодавче закріплення поняття фактичної підозри);
- удосконалення порядку доступу захисника до матеріалів, що містять державну таємницю (запровадження спрощеного або тимчасового допуску);
- розширення процесуальних можливостей сторони захисту щодо збирання доказів (елементи адвокатського розслідування);
- запровадження додаткових гарантій перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій (трирівнева модель перевірки, обов'язок зберігати всі матеріали НСРД до набрання вироком законної сили);
- удосконалення порядку спеціального кримінального провадження та посилення судового контролю за обмеженням процесуальних прав сторони захисту;
- гарантування права особи, засудженої *in absentia*, на повторний судовий розгляд після її затримання або добровільної явки.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загальна позитивна оцінка дисертації Байдика Олександра Анатолійовича не виключає можливості висловлення окремих зауважень і побажань рекомендаційного характеру, які можуть стати предметом наукової дискусії під час публічного захисту:

1. Автор переконливо обґрунтовує концепцію посиленого гарантійно-компенсаторного характеру процесуального статусу захисника. Разом із тим, на наш погляд, було б доцільно більш детально розкрити співвідношення цієї концепції з існуючими доктринальними підходами до гарантій адвокатської діяльності (праці О. Г. Яновської, О. В. Капліної, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової та ін.), щоб чіткіше окреслити її місце в системі сучасних наукових уявлень.

2. Запропонована трирівнева модель перевірки результатів негласних слідчих (розшукових) дій є оригінальною та практично корисною. Водночас доцільним видається більш розгорнуте висвітлення критеріїв оцінки «технічної достовірності» отриманої інформації, особливо в умовах, коли частина матеріалів має гриф обмеженого доступу, а також механізмів залучення спеціалістів стороною захисту для такої перевірки.

3. Класифікація захисних версій (фактичні, правові, доказові, процесуальні) становить вагомий науковий внесок. Однак, на нашу думку, робота виграла б, якби автор доповнив цю класифікацію прикладами типових захисних версій саме для проваджень про державну зраду (наприклад, версії щодо відсутності умислу на шкоду суверенітету, помилкової кваліфікації, провокації, недостовірності цифрових доказів), що посилили б її прикладну спрямованість.

4. У дисертації обґрунтовано необхідність запровадження елементів адвокатського розслідування як компенсаторного механізму. Разом із тим, з огляду на чутливість категорії справ про державну зраду, доцільним було б більш обережно окреслити межі можливого застосування такого інституту, щоб уникнути ризиків колізії з режимом державної таємниці, інтересами

національної безпеки та процесуальними повноваженнями органів досудового розслідування.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, стосуються окремих дискусійних аспектів і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Вони можуть бути враховані автором у подальшій науковій роботі.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій здобувача фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають відповідні посилання на джерела. Робота відповідає вимогам академічної доброчесності.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота Байдика Олександра Анатолійовича на тему «Захисник у кримінальних провадженнях про державну зраду», подана на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», є комплексним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають істотне значення для розвитку науки кримінального процесу та криміналістики.

2. Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами), а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради

закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Байдик Олександр Анатолійович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Директор навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Василь ТОПЧІЙ